

Abbasiler Döneminde Kadının Siyasetteki Rolü: Harunürreşid'in annesi Hayzuran ve eşi Zübeyde Örneği

Mustafa HİZMETLİ

Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bartın Üniversitesi, Bartın, TÜRKİYE, mustafahizmetli@gmail.com

Öz

Son dönem tarih araştırmalarında kadınlar hakkında yapılan çalışmalara ve toplumda bu tür eserlere yönelik artan bir ilgiden söz etmek mümkündür. Abbasiler dönemi bütün İslam tarihi içerisinde kadının rolü, siyasi katılımı, toplum hayatındaki yeri ve etkisi açısından önemli bir araştırma alanı olarak incelemeye muhtaçtır. Bu tebliğin amacı Abbasi halifeliğinin zirve dönemini kapsayan Mehdi, Hâdi, Harûnürreşid ve oğulları devrinde devlet yönetiminde kadının konumunu ve etkilerini incelemektir. Döneme ışık tutan birinci ve ikinci el kaynaklar içerisinde Abbasi döneminde kadınların saraydaki nüfuzları, ordu komutanları ve devlet erkânıyla işbirlikleri ve oluşturdukları idari bağlar bütüncül olarak değerlendirilecektir. Güzelliği, kültürü ve edebi yetenekleriyle kısa sürede halife el-Mehdi'nin gözdesi haline gelen Hayzuran, daha sonra Musa, Hârun ve Abbase'yi dünyaya getirerek onun ümmü veledi olmuştur. Hayzuran hükmedici ve nüfuzlu kişiliğiyle yumuşak huylu Halife el-Mehdi'yi ve bütün sarayı etkisine almış, oğulları Musa ve Harun'u veliaht tayin ettirmiştir. Devlet işlerine açıkça müdahale etmiş, istediği emri vermiş veya verilen emri bozmuş, atama ve azillerde de etkin rol oynamıştır. Hayzuran nüfuzunu müdahalelerine direnen ve şüpheli şekilde ölen Musa el-Hâdi ve Harûnürreşid dönemlerinde de sürdürmüştür. Abbasi sarayında faal rol üstlenen Zübeyde ise kocası Harûnürreşid'in daha yetenekli gördüğü oğlu Me'mun yerine kendi oğlu Emin'i veliaht tayin ettirmesi ve devlet idaresinde büyük bir nüfuz kuran Bermeki ailesinin iktidardan uzaklaştırılması gibi kritik kararlarda önemli rol oynamıştır.

Anahtar kelimeler: Hayzuran, Hadi, Harunürreşid, Zübeyde, Abbasiler

The Role of Women in Politics in the Abbasids Period: The Case of Harunurreida's Mother Hayzuran and Her Husband Zubeyde

Abstract

In recent hertory studies, it is possible to talk about the studies on women and an increasing interest in such works in society. The Abbasid period needs to be examined as an important research area in terms of the role of women in all Islamic history, its political participation, its place in society and its effect. The purpose of ther paper is to examine the position and effects of women in the administration of the state in the period of Mehdi, Hâdi, Harûnürreshîd and her sons, which cover the peak period of the Abbasid caliphate. Among the first and second-hand sources that keep light on the period, the interactions of the women in the palace during the Abbasid period, their co-operation with the military commanders and the government, and the administrative links they created will be evaluated as a whole. Hayzûran, who quickly became a favorite of the caliph al-Mahdi with her beauty, culture and literary abilities, later became the [ümmiveledi] by bringing into the world Musa, Hârun and Abbase. She took on the influence of her reigning and influential personality, has penetrated the caliph al-Mahdi and the entire palace and appointed her sons Musa and Harun as heir apparent. She openly interfered with the state affairs, issued the order he ordered or distorted the order, and played an active role in the appointments and dues. Hayzûran continued her influence in the periods of Musa al-Hâdi and Harûnürreshîd who resisted the interventions and died in doubt. Zübeyde, who played an active role in the Abbasid palace, played an important role in critical decisions such as the removal of the Bermeki family from the power of her son Emin, who had seen her husband more deserving appointees, and her family, who had great influence in state administration.

1. Giriş:

İslam tarihinin tarihin kırılma anlarında meydana gelen dini siyasi olaylarda önemli roller üstlenen ve bu nedenle unutulmaz şahsiyetler arasına katılan pek çok kadın vardır. Bu kadınlar arasında Hz. Hatice, Hz. Aişe ve Hz. Fatıma'nın apayrı bir yeri vardır. Abbasi tarihinde de önemli siyasi roller üstlenen kadınların başında Hayzûran ve Zübeyde gelir.

Ünlü tarihçi Zehebî, Hayzûran'ı cüreşli, Mehdi'nin azatlısı, sevgilisi, eşi ve oğulları Hadi ve Reşid'in annesi olarak nitelemektedir. Abbasilerde onun dışında iki halife doğuran kadın yoktur (Zehebi, 1977, s. 615; Hatib, Tarihu Bağdad, (Beşşar), XVI, 616). Halife Mansur, oğlu Mehdi'ye günün birinde "dal gibi ince ve narın" bir kız gönderir. Muhtemelen Mekke köle pazarından satın alınmış Yemen asıllı kızın adı Hayzûran'dır. İleri görüşlü halife kızı oğluna çocuk yapması için göndermiştir. Seçiminde haklılığı Hayzûran'ın Mehdi'ye ikisi halife olacak üç oğul vermesinden anlaşılacaktır. Musa el-Hadi 764'te Harun ise 766'da doğmuştur. Saray çevresine uyum sağlamak için gerekli güzellik, yetenek, eğitim ve kültüre sahip olan genç cariyeye kısa sürede Mehdi'yi etkisi altına almayı başarmış ve 775-776'da Halife tarafından azat edilerek nikâhlanmıştır (Taberi, 1987, s. 121; Clot, 2007, s.18). Bu tarihten itibaren Hayzûran, zekâsı, mizah yeteneği ve her türlü duruma kolaylıkla uyum sağlama yeteneği sayesinde Mehdi'yi avucunun içine alıp hem haremden hem de devlet yönetiminde etkili olmuştur. Abbasi Sarayındaki hırsı ve tutkusu bununla da sınırlı kalmamış ablası Salsal'ın Mehdi'nin kardeşi Cafer'in gölünü çalmasını sağlamış ve bu birliktelik sonunda bir erkek bir de kız çocukları olmuştur. Mansur'un Zübeyde (minik tereyağı topağı) ismini koyduğu kız Harunürreşid'in hayatının aşkı olacaktır (Clot, 2007, s.19).

2. **Hayzüran:** Hayzüran meşhur âlim el-Evzai'den fıkıh okumuştur (İbnü'l-Esir, V, 2008, s.193). Hayzüran kocası Mehdi'nin halifeliği döneminde nüfuzlu ve dediğini yaptıran bir kadındı. Emir verir yasaklar, şefaathçi olur, kararları onaylar veya itiraz ederdi. İnsanlar işlerini halletmek için gruplar halinde gün boyu onun kapısında bekleyirdi. Hadi halifelik görevine başladıktan sonra da kendi başına hareket etmeye devam eden Hayzüran, onun Mehdi gibi bu tarzını kabullenmesini ummuştur. Hadi (785-786) dört aydır halife olduğu halde halk problemlerinin çözümü için Hayzüran'ın kapısında yığılmaya devam etmiştir. Gelip gidenlerin çokluğu baş edilemez bir hale gelmiştir. Kadınlar konusunda kıskanç olan Hadi, kendi döneminde bu durumdan hoşlanmamış ve annesinin bu işlere karışmasını yasaklamıştır. Bir gün Annesi Hayzüran, Hadi'ye Abdullah b. Malik'e bir işini yapma sözünü verdiğini ve bu işi yapması gerektiğini söylemiştir. Hadi, cevaben annesine "Allah'a yemin olsun bu işi yerine getirmeyeceğim" demiştir. Hayzüran, Hadi'ye "Allah'a yemin olsun, bundan böyle senden hiçbir konuda talepte bulunmayacağım" demiştir. "Hiç önemli değil" diyen Hadi, öfkelenerek kalkıp gitmek isteyen annesine şöyle demiştir: Bu ne biçim iş! İnsanlar günün her saatinde kapımı aşındırıyorlar, seni meşgul edecek bir ip eğirme aletin, üzerinde düşüneceğin bir mushafın, koruyacağın bir evin yok mu? Allah'a yemin ederim bundan böyle kumandanlarım veya yakınlarımdan (hassa) birinin kapıda beklediğini görürsem boynunu vurur, malına el koyarım! Sakın bir daha kapını Müslümana da zımmiye de açmayasın" Şaşkınlıktan ne yapacağını bilmez bir halde Hadi'nin huzurundan ayrılan Hayzüran, bir daha halifenin huzurunda hiç konuşmamıştır. Hadi daha sonra kumandanlarını ve yakınlarını da bu hususta uyararak annesiyle işlerini halletmekten vazgeçmelerini istemiştir. Böylece onlar da Hayzüran'a başvurmaktan vazgeçmişlerdir (İbn Tıktaka, 2016, s.189; İbnü'l-Esir, V, 2008, s.193-194; Hasan, II, 1987, s.340).

Hadi'nin kıskançlığıyla ilgili diğer bir örnek ise çok sevdiği cariyesiyle ilgilidir. Rivayete göre, çok güzel olan ve güzel şarkı söyleyen bu kıza halife deli gibi âşıktı. Cariyenin söylediği şarkıyı dinlerken Hadi'nin aklına birden bir gün öleceği ve kardeşinin bu kıza evleneceği düşüncesi gelir. Bundan acı duyan halife Hadi, kardeşi Harun'u huzuruna çağırıp ikisinden birden asla evlenmeyeceklerine eğer evlenirlerse hacca yürüyerek gideceklerine dair bağlayıcı bir yemin almıştır. Hadi'nin ölümünden bir ay sonra Harun cariyeye evlenme teklif etmiş, kız yeminimiz ne olacak diye itiraz edince de bedelini ödeyeceğini söylemiştir. Cariyeyi Hadi'den daha çok mutlu eden Harun'la birliktelikleri çok uzun sürmemiş, Hadi'yi rüyasında görüp korkuyla uyandığı gün yemininden doğan suçluluk duygusu ve yeminin etkisiyle bir saat içinde çığırarak ölmüştür. Cariyenin öldüğü 790 senesinde Harun'un yünden mamul bir keçe giyerek yürüyerek hacca gitmesi bu cariyeye birlikte Hadi'ye verdiği yeminle alakalı olmalıdır. Bu cariyenin Harun'a Ali isimli bir erkek çocuk doğurduğu, bu çocuğun 214/829-830 yılında vefat ettiği belirtilmektedir (Hatib el-Bağdadi, XIX, s.163; İbn Tayfur, 2002, 21; İbn Kesir, 1981, s.222; Taberi, 1987, s. 228; İbnü'l-Cevzi, VIII, 1992, 320). Bu cariyeye kaynakların bir bölümünde Gadir ismiyle anlatılmaktadır. Harun'un Hadi'nin iki cariyesiyle evlenmesi söz konusu olmadığına göre Emetü'l-Aziz ve Gadir aynı cariyeye olmalıdır (İbnü'l-Cevzi, VIII, 1992, s.349; İbn Kesir, 1981, X, s.164; İbn Tağrıberdi, II, s.73; İbn Şeddad, 1964, s.101; Abbot, 2000, s.113-114).

Bu olaydan sonra Halife Hadi'nin annesine zehirli pirinç göndererek yemesini istediği ancak annesinin yemeyerek kurtulduğu nakledilmektedir. Annesinin bunu yemeyip hayatta kaldığını öğrenen Halife Hadi hayıflanarak "pirinci yeseydi ondan kurtulup rahat edecektim, annesi hayatta olan bir halife ne zaman felah bulmuş ki" diyerek şaşkınlığını dile getirmiştir (İbnü'l-Esir, V, 2008, s.194).

Başka bir rivayete göre Halife Hadi'nin Hayzüran'ın oğlu ve öz kardeşi Harun'u velihtlikten uzaklaştırarak oğlu Cafer'i veliht yapmak istemesi üzerine Hayzüran cariyelerine onu

öldürmelerini emretmiştir. Hadi'nin bu kararından dolayı telaşa kapılan ve oğlu Harun'un istikbalinden endişe eden Hayzüran, cariyelerini o sırada hasta yatağında bulunan Hadi'nin yanına göndermiştir. Hadi'nin başucundan ayrılmayan cariyeler halifenin üzüntüden ölmesine sebep olmuşlardır. Hayzüran hemen Yahya b. Halid Bermekî'ye halifenin ölümünü haber vermiştir (İbnü'l-Esir, V, 2008, s.194).

Eğer annesi Hayzüran'ın Halife Hadi'yi öldürdüğü rivayetini doğru kabul edecek olursak Hadi'nin ölümünde annesinin parmağı vardır şeklindeki görüşü de doğru kabul etmek gerekir. Hadi'nin annesinin devlet işlerine karışmasına bu kadar sert tepki göstermesinin temelinde annesinin onur ve itibarını koruma güdüsünün yattığı söylenebilir. Nitekim hastalığı iyice ağırlaşınca annesini yanına çağırarak Hadi ona şunları söylemiştir: “benim sana bazı şeyleri yasaklamam şeriatın gereği değildir. Meliklik siyasetinin gereğidir. Ben sana asi değilim. Amacım seni korumak ve iyilik etmek.” (Hasan, II, 1987, s.341).

Hadi'nin ölümü üzerine Hayzüran'ın durumu kontrol altına aldığı, hapiste olan Yahya'yı hapisten çıkarıp Harun'u getirmek üzere de General Herseme b. Ayan'ı gönderdiği belirtilmektedir. Harun, er-Reşid unvanıyla halifelığe geçtiğinde takvimler 786'yı göstermektedir. Hadi öldüğü zaman Hayzüran şunları söylemiştir: “Biz bu gece bir halifenin ölümünü, birinin halifeliğini, bir diğer halifenin doğumunu konuştuk. Hadi öldü, Harun Halife oldu, Me'mun doğdu.” (İbnü'l-Esir, V, 2008, 193; Clot, 2007, s.27).

Harun'un halife olarak biat aldıktan sonra ilk işi Yahya el-Bermekî'yi vezirliğe getirmek olmuştur. Halife, vezir Yahya'dan karar alırken annesi Hayzüran'ın onayını almadan iş yapmamasını istemiştir. Bu bir bakıma annesinin Mehdi günlerindeki itibarının iadesi anlamına gelmektedir (Taberi, VIII, 1987, s.234; İbn Haldun, III, 1979, s.273-274; İbnü'l-Esir, V, 2008, s.200; Bozkurt, 1997, s.259).

Hayzüran 789'da eli yaşlarındaiken vefat etmiştir. Cenaze namazını kırdıran halife Harunürreşid, cenaze alayının başında defnedileceği Rusafe'deki sonradan Hayzüran'ın adıyla anılacak olan Kureyş mezarlığına kadar yürümüştür (Clot, 2007, s.36; Kırbıyık, 1998, s.106-107).

Halife annesinin vefatı sonrası ilk iş vezirlik mührünü Bermekîlerden Yahya'dan alıp Fazl b. Rebi'ye vermiştir. Anlaşılan yeni halife Hayzüran'ın sağlığında bunu düşünmüş ancak onun karşı çıkması yüzünden yapamamıştı. Harun'un diğer bir icraatı ise Hadi'nin veziri İbrahim el-Harrani'nin tutuklanıp mallarının müsadere edilmesidir (Clot, 2007, s. 36-37).

2. Harunürreşid'in evlendiği kadınlar:

Zübeyde: Mansur'un oğlu Cafer'in kızı Ümmü Cafer'dir. Harun, Hayzüran'ın kız kardeşi Salsal'ın kızı olan Zübeyde ile Bağdat'ta Mehdi'nin halifeliği sırasında evlenmiştir. Zübeyde 216/831-832'da aynı şehirde vefat etmiştir. Musa'nın ümmü veledi Emetü'l-Aziz'le evlenmiştir. Hadi'nin vefatından sonra onun cariyesi Gadir'le evlenmiş, ancak cariyeye Hadi'nin sağlığında ikisinin ona bir araya gelmeme sözü verip yemin ettiklerini hatırlatmış ve çok geçmeden Gadir vefat etmiştir. Abbot, Emetü'l-Aziz ile Gadir'in aynı kişi olduğu kanısındadır ve bu görüş isabetlidir. 187/802-803'de Rakka'da Salih el-Miskin'in kızı Ümmü Muhammed ile evlenmiştir. Süleyman b. Ebi Cafer'in kızı Abbase ile de 187/802-803'de evlenmiştir. Hayzüran'ın erkek kardeşi Ğıtrif'in kızı Azize ile evlenmiştir. Osman b. Affan'ın soyundan Cüreş'te doğmuş olan bir kızla da evlilik yapmıştır. Harunürreşid vefat ettiğinde dört eşi bulunmaktaydı: Ümmü Cafer (Zübeyde), Ümmü Muhammed, Abbase ve Osman'ın soyundan olan (Taberi, VIII, 1987, s.359-360; Clot, 2007, s.43; İbnü'l-Cevzi, 1992, s.349; İbn Kesir, X, 1986, s.164; Muhammed b. Diyab İtlidi, 2004, s.101). Evlendiği bunca güzel kadına

rağmen Zübeyde'nin duygusal anlamda Harunürreşid'in hayatının kadını olarak kaldığı anlaşılmaktadır. Halifenin en çok onunla zaman geçirmekten hoşlandığı belirtilmektedir. Burada öncelikle halifenin yasal eşleri dışında rakiplerinin kimler olduğu sorusuna cevap aranmalıdır. Kaynaklarda Harun'un sarayda iki yüz cariyesinin bulunduğu, bunlardan iki düzine kadarının kendisine çocuk verdiği bilgisi yer almaktadır. Bunlar arasında Harun'un kalbinde yer eden iki cariye Bermekîlerin kölesi Heylana (Helen) (İbnü'l-Cevzi, VIII, 1992, s.352; İbn Kesir, X, 1986, s.165; Süyûti, 2015,s.218; Hatib, I, s.113-114; Yakut, II, 1994, 320; Suli, 1983, s.18). ve Denanir'dir (Taberi, IX, 1987, s.126; İbnü'l-Cevzi, IX, 1992, s.191; *İbnü Kesir*, X, 1981, 205; *İbn Şeddad*, I, 1964, s.290; Abbot, 2000, s.149-150). Harun, muhtemelen 781-782'de prenses Zübeyde ile evlenmesinden önce üç yıllık beraberliklerinden sonra ölen bu kız için yas tutmuştur. Bu ayrılığın ardından evlendiği Zübeyde'nin üzerindeki etkisi o kadar güçlüdür ki Harun, kardeşi Hadi'nin halifeliği sırasında taht üzerindeki haklarından feragat ederek eşinin vereceği hazları tatmak için hareme çekilmiştir. Ancak Yahya Bermekî onu engellemiştir. Bu sıralarda Harun'un karşısına şarkıcılığın büyüdüğü Bermekî ailesinin sarışın cariyesi Denanir çıkmıştır. Bu kızın kiskanık Zübeyde daha sonra şarkıcılığın görüp kocasından özür dilemiş ve bu maksatla halifeye aralarında ilerde ikisi halife olacak üç oğlunun anneleri olacak on cariye hediye etmiştir. Bunların arasında Abdullah Me'mun'un doğuran Merâcil de bulunmaktaydı ve doğum sırasında ölmüştü¹ (Nuveyri, V, 1975, s.93; Abbot, 2000, s.150-151).

Harunürreşid'in gözdeleleri arasında oğlu Muhammed Ebu Abbas'ın annesi Zatü'l-hal isimli cariye vardır. Üst dudağında bir beni bulunan, güzel şarkı söyleyen, kadımların en güzeli ve en olgunu olarak nitelenen bu cariyyeye halifenin çok alakasını çekmişti. İbrahim Mevsili ile ilişkilerinin bulunduğunu öğrenen Harunürreşid çok kızmış ve 70.000 dirhem ödeyerek aldığı bu cariyyeyi Hamaveyh adlı kölesine hediye etmiştir. Geçen zaman içerisinde kızını ve şarkılarını özlemekten geri kalmayan halife kölesinin yanında onu ziyarete başlamış, bir gün Harunürreşid'in söz verdiği saatte gelmemesine kızın Zatü'l-hal güzelliğine güzellik katan benini keserek halifeden intikam almıştır (Taberi, VIII, 1987, s.360; İbnü'l-Cevzi, VIII, 1992, s.320; İbn Kesir, X, 1981, s. 222; Nuveyri, V, 1975, s.91-92; Abbot, 2000, s.155-157).

Zübeyde'nin önemli nüfuz alanlarından biri de politik entrikalar ve şahsi iktidarını tatmin heyecanı yaşamaktı. Asıl yoğunlaştığı alan taht halefinin kim olacağı meselesi idi (Abbot, 2000, s.170-171).

Zübeyde, talimatlarının yerine getirilmesi ve ayak işlerinin yapılması için saraydaki iç oğlanları ve kızlardan oluşan şakiriyye adı verilen tek tip kıyafet giyen, atlı olan birliklerden oluşan muhafız alayını ilk düzenleyen kişi olarak kabul edilmektedir. Bu birlikler Mu'tasım döneminden itibaren ordunun bir parçası haline gelmiştir.² (Abbot, 2000, s.170).

Zübeyde'nin iktidarı yalnız sarayda veya kendisine tahsis edilen arazi ve çiftlikler üzerinde değil saray dışında da hissediliyordu. Zübeyde'nin maiyetinde çalışanların ya desteği isteniyor veya kiskançlıktan ihbar ediliyorlardı. Kâtibi Sadan hakkında adam kayırma ve rüşvet almaya karıştığına dair şikâyetler vardı. Kendisine gelen şikâyetleri ileten halifeye vergi dairesi başkanı hakkında daha ağır suçlamalar bulunduğunu belirten Zübeyde, Harunürreşid'in her ikisini de aklayarak konuyu kapatmasını sağlamıştır (Cehşiyari, 1980, s.256; Abbot, 2000, s.173-174). Zübeyde'nin kâtipleri ondan habersiz hiçbir konuda karar alamazdı. Zübeyde de onlara talimatlarını kısa ve doğrudan konuyla alakalı yazdırmaktaydı. Zübeyde zaman zaman yargıya müdahalelerde bulunmakla birlikte davaların çözümü her zaman kolay oluyordu.

¹ Harunürreşid'in Merâcil'le ilgilenmesiyle alakalı farklı bir hikâye için bkz. *İbn Şeddad*, I, 1964, s.235.

² Şakiriyye hakkında bilgi için bkz. *Mustafa Demirci*, "Şakiriyye", *DİA*, 38, 2010, 308-309

Bir defasında adamlarından biri Horasanlı bir tacirden mal almış, ancak ödemeyi yapmamıştı. Tacirin mağdur edildiğini Kadı Hafs b. Gıyas'a şikâyet etmesi üzerine ödeme emrini yerine getirmeyen adamı hapse atılmıştı. Durumu öğrenen Zübeyde şurta sorumlusuna adamını bırakması emrini vermiş ve bu derhal yerine getirilmiştir. Öfkelenen kadı, mahkûm tekrar hapse girmeden görevine dönmeyi reddetti. Zübeyde durumu Harunürreşid'e ileterek kadı davadan almasını ve adamının davasına Ebu Yusuf'un bakmasını istemiştir. Ancak kadı Hafs dava çözülene kadar halifenin mektubunu almamıştır. Durum kendisine anlatılınca Halife kadının bu tavrına çok şaşırılmış ve Zübeyde'nin adamının borcunu kendisi Kadı Hafs'a göndermiştir. Bu yenilgiyi içine sindiremeyen Zübeyde, Kadı görevden alınca kadar mücadelesine devam etmiş, başta adım atmayan halife sonunda Kadı Hafs'ı Kufe kadılığına atayarak Bağdat'tan uzaklaştırmıştır.³ (İbn Hallikan, II, 1968, s.199; Abbot, 2000, s.174-175).

Bunun gerekçeleri birazdan anlatılacaktır.

Harun'un annesinin vefatıyla onun nüfuzundan kurtulmakla birlikte bağımsız kararlar verdiği sanılmamalıdır. Nitekim o bu kez kızı Azize'yle evliliği dolayısıyla dayısının tesirine girmiştir. Bu durumu gösteren kararlardan biri de dayısı Ğıtrif b. Ata el-Kindi'yi Horasan valisi atamasıdır. 175/791 yılında Harunürreşid, dayısı Ğıtrif b. Ata'yı Horasan valisi olarak atamış ancak başarılı olamadığı için azletmiştir.⁴ (Taberi, VIII, 1987, s.252, 347; İbnü'l-Cevzi, IX, 1992, s.10, 19; İbnü'l-Esir, V, 2008, s.288; İbn Kesir, X, 1981, s.169; İbn Haldun, III, 1979, s.274).

Harunürreşid, annesi Ümmü Cafer Zübeyde'nin ısrarı üzerine 175/791 yılında henüz beş yaşındaki oğlu Muhammed'i veliahd göstermiş ve ona el-Emin lakabı vermiştir. Yaşının çok genç olduğuyla alakalı itirazlara rağmen vilayetlerden biat alınarak veliahdlığının tanınması sağlandı. Bunu yapma nedeni Zübeyde'nin kardeşi İsa'nın Fazl Bermekî'ye "Kardeşimin oğlu senin oğlun gibidir, onun iktidarı senin iktidarın olacaktır" demiştir. Fazl'ın bunu yapmaya çalışacağına dair verdiği sözü tuttuğu kısa süre sonra bu tayinle anlaşılmıştır. Harunürreşid'in Muhammed'den büyük olan Oğlu Abdullah'ı veliahd göstermesi için yedi yıl geçmesi gerekmiş ve onu da 182/798-799'de el-Me'mun lakabıyla ikinci veliahd belirlemiştir (Taberi, VIII, 1987, s.275, 374; İbnü'l-Cevzi, IX, 1992, s.9; İbnü'l-Esir, V, 2008, s.288; Süyûti, 2015, s.214; Abbot, 2000, s.182). Me'mun'un ikinci veliahd olarak belirlenmesinden sonra Zübeyde'nin oğlu Emin'in geleceği için daha çok kaygılandığı ve çalışmalarını artırdığı anlaşılmaktadır. Sorunlu bir vilayet olan Horasan'ın idaresini üstlenen Me'mun'a büyük bir ordu verilmişti. Bunu oğlunun aleyhine bir girişim olarak gören Zübeyde, Harunürreşid'in bu kararına karşı çıkmıştır. Onun itirazları karşısında sabrı tükenen Halife, Zübeyde'yi devlet işlerine karıştığı için azarlamış ve "oğlun Emin'in, Abdullah'ın eline düşmesinden değil, Abdullah'ın Emin'in eline düşmesinden kaygılanıyoruz" demiştir (Abbot, 2000, s.194-195). Zübeyde, oğlunu savunma konusunda o kadar ileri gitmişti ki, Harunürreşid, Emin'den söz etmeden Me'mun'u övünce bile öfkelenmişti (Abbot, 2000, s.195).

Zübeyde'yi Cafer Bermekî'ye karşı öfkeleniren olaylardan biri de 186/802 yılı haccında gerçekleştiren her iki veliahd'dan da ahitname alıp Kâbe duvarına asılması toplantısı sonrasında gerçekleşmişti. Cafer velayeti altında bulunan Me'mun'u korumak adına Emin'den rahatlatıcı bir şeyler duymak istemiş o da üç kere "eğer Me'mun'u yüzüstü bırakırsam Allah da beni yüz üstü bıraksın" demişti. Bu konudaki ısrarı Zübeyde'nin ona

³ İki yıl Bağdat kadılığı yaptıktan sonra Kufe kadılığına atanan Hafs b. Gıyas (ö. 194/809-810) hakkında bkz. Hatib el-Bağdadi, *Tarihu Bağdad*, VIII, s.185-195; İbn Hallikan, *Vefayat*, II, 1968, s.197-201.

⁴ Bu olayın Musa Hadi'nin halifeliğinde gerçekleştiğini söyleyen Yakubi yanlış olmalıdır. Çünkü bu atama Hadi'nin ölümünden beş yıl sonra gerçekleşmiştir. Yakubi, *Büldan*, (ilmiye), Beyrut, 1422, 139.

duyduğu öfkeyi azdırmıştı (Abbot, 2000, s.198). Harunürreşid'in Zübeyde'ye karşı çıkabildiği nadir konulardan biri de tutuklu bulunan eski vezir Yahya Bermekî ve oğlu Fazıl'ın bağışlanması ile ilgili yaptığı başvurudur (Abbot, 2000, s.205).

3. Sonuç

Abbasiler döneminde kadın iktidar ilişkisini ele alan bu çalışmada öncelikle Abbasi sarayında kadınların sanıldığı gibi ikinci planda kalmadığı görülmektedir. Bunun en çarpıcı örnekleri Hayzüran ve Zübeyde'dir. Bu iki şahsiyetten ilkinin en önemli özelliği pazarda satılan bir cariye konumundan iki halife doğuran bir valide sultan durumuna yükselmesidir. Onun hikâyesi sarayda yükselmek için asaletin şart olmadığı en iyi örneğidir. Çünkü kendisi veliahd hediye edilen bir cariye iken, yeteneği, güzelliği ve bilgisiyle Mehdi'yi avucunun içine almış ve ona sonraki iki halifeyi Musa ve Harun'u doğurmuştur. Oğulları halife olunca da iktidarın güçlü bir ortağı gibi hareket ederek devlet idaresiyle ilgili önemli kararlarda etkin rol oynamıştır. Büyük bir servet elde eden bu valide sultan kazandığı bu zenginliği güç ve iktidarını sergilemek için kullandığı gibi önemli hayır işlerine de katkıda bulunmuştur. Zübeyde ise ana baba tarafından Hâşimi soyundan gelmenin avantajını güzellik ve yeteneğiyle birleştirerek Harunürreşid gibi kudretli bir halifenin döneminde devlet işlerinde etkin rol oynamayı başarmış ve halife tarafından en yetenekli görülmediği halde oğlu Muhammed Emin'i veliahd seçtirmeyi başarmıştır. Zübeyde sultan da bu dönemde geniş bir servete sahip olarak güç ve ihtişamın sergilendiği bir saltanat sürmüş aynı zamanda çeşitli hayır işlerine de katkıda bulunmuştur. Halifenin pek çok kararında etkili olan Zübeyde, yalnızca Bermekîlerin affı konusundaki talebini karşılatmayı başaramamıştır. Belki de bunda kendisinin bu isteğinde çok ısrarlı davranmaması rol oynamış olmalıdır. Yaşayışı ve iktidar üzerindeki gücü bakımından Zübeyde Sultan Osmanlı haremının güçlü siması Hürrem Sultan'a benzetilebilir.

Bu iki kadını döneminde iktidara gelen halifelerin onların taleplerini yerine getirme konusunda titizlik gösterdikleri anlaşılmaktadır. İçlerinden bu durumu kabullenemeyen Musa Hadi'nin bunu hayatıyla ödediği kanısındaız. Sonuç olarak Abbasi sarayında kadınların erkeklerle eşit ve bazen de üstün konumda siyasi faaliyette buldukları söylenebilir.

Kaynakça

- Abbot, Nabia, *Bağdat'ın İki Kraliçesi*, çev. Suat kaya, Ankara 2000,
Bozkurt, Nahide "Harunürreşid", DİA, XVI, 1997, 259.
Cehşiyari, K. *El-Vüzerâ ve'l-Küttab*, thk. M. Saka vd., Kahire 1980, 256.
Clot, Andre, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, çev. N. Demirtaş, İstanbul, 2007.
Demirci, Mustafa, "Şakiriyye", DİA, 38, 2010, 308-309
Hasan, Hasan İbrahim, *İslam Tarihi*, (tercüme), II, 1987, 340
Hatib Bağdadi, *Tarihu Bağdad*, (Beşşar), XVI, 616; (ilmiyye), I, 113-114; XIX, 163;
İbn Haldun, Tarih, III, 1979, 273-274;
İbn Hallikan, Vefayat, II, 1968, 197-201.
İbn Kesir, *Bidaye*, X, 164; X, 1981. 222;
İbn Şeddad, *Nevadiri's-Sultaniyye*, 1964, 101;
İbn Tağrıberdi, *Nücumü'z-Zahire*, II, 1929, 73;
İbn Tayfur, *Kitabu Bağdad*, Kahire 2002, 21;
İbn Tıktaka, *Fahri*, 2016, 189;

İbnü'l-Cevzi, *Muntazam*, VIII, 320; VIII, 1992, 349;

İbnü'l-Esir, *Kamil*, (tercüme), V, 193-194;

İbnü'l-Esir, Kamil, V, 200;

İtlidi, Muhammed b. Diyab, *Nevadirü'l-hulefa: İ'lamü'n-nas*: thk. M. A. Abdülaziz Salim, Beyrut, 2004.

Kırbıyık, Kasım, "Hayzüran", *DİA*, XVII, 106-107

Nuveyri, *Nihayetü'l-Ereb*; V, 1975, 93

Sulî, *Evrak*, 1983, 18.

Süyûti, *Tarih*, I, 2015, 218;

Taberi, *Tarih*, VIII, 121; VIII, 1987, 228;

Yakubi, *Büldan*, (ilmiyye), Beyrut, 1422.

Yakut, *Mu'cemü'l-Büldan*, II, 1994, 320;

Zehebî, Tarihu'l-İslam, (beşşar), IV, 1977, 615;